

Василь КОЦАН

ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ ЯК ПРОЯВ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНОГРАФІЧНИХ ГРУП УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (XIX — першої половини XX ст.)

Стаття присвячена дослідженню особливостей традиційного народного вбрання українців Закарпаття XIX — першої половини XX ст. На основі польових, архівних і літературних джерел, музейних колекцій проаналізовано ступінь розробки проблеми в історіографії, виділено етнографічно розмежувальні риси та етноідентифікуючі ознаки народного вбрання гуцулів Рахівщини, долинян Закарпаття, карпатоукраїнські, особливі та відмінні риси в одязі бойків і лемків Закарпаття. Також виокремлено роль іноетнічних запозичань та їх впливу на формування і розвиток народного одягу українсько-румунського, українсько-угорського, українсько-словацького етнічного порубіжжя. Визначено ступінь впливу етнічних, соціально-економічних, екологічних та інших факторів на формування і розвиток регіональних особливостей народного одягу. На основі джерельного матеріалу, теоретичних узагальнень виділяються одягові комплекси, локально-територіальні осередки та «контактні зони». Запропонований поділ Закарпаття за одяговими комплексами в основному збігається із загальноприйнятим історико-етнографічним районуванням краю.

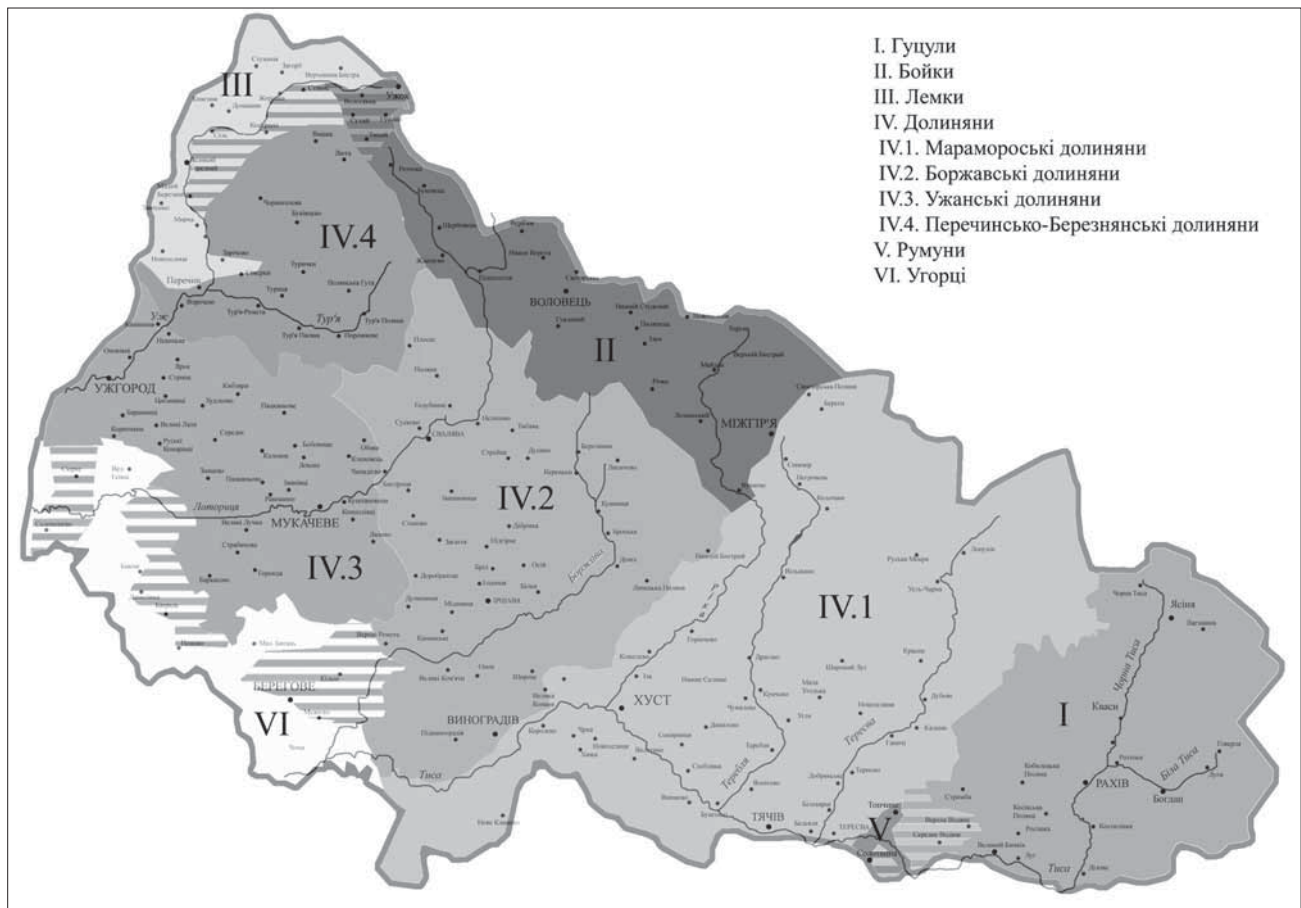
Ключові слова: народний одяг, етноідентифікуючі ознаки, етнографічно розмежувальні риси, матеріал та техніка виготовлення, види оздоблення, складові жіночого та чоловічого комплектів народного вбрання.

© В. КОЦАН, 2014

Географічне відмежування Закарпаття та його тривала державна відокремленість від решти українських земель сприяли збереженню традиційної культури, яка, законсервувавшись, дійшла до середини XX ст. майже у первісному вигляді. Закарпаття — це своєрідна історико-етнографічна і господарсько-культурна зона, простір етнічного і політичного порубіжжя, населений, окрім українців, угорцями, румунами, словаками, німцями та ін. Ці обставини обумовлюють особливу актуальність досліджень традиційної культури регіону, зокрема народного одягу. Впродовж століть народна культура українців Закарпаття розвивалася в умовах чужих політичних, правових, ідейно-культурних, конфесійних та етнічних впливів. Внаслідок цього сформувався самобутній регіональний комплекс традиційного вбрання українців Закарпаття, що зберіг давню українську культурну основу, а в межах етнографічних груп краю — спільні етноідентифікуючі ознаки.

При дослідженні народного вбрання Закарпаття ми використали ряд публікацій історичного, етнологічного, мистецтвознавчого, краєзнавчого характеру, в яких подавалася інформація про традиційний народний одяг українців та етнічних меншин Закарпаття XIX — першої половини XX ст. Застосовуючи хронологічний принцип характеристики літератури, чітко прослідковується рівень зацікавленості досліджуваною темою в кожному історичному періоді. Публікації другої половини XIX — початку XX ст. носять описовий характер. Серед них повнотою викладу матеріалу, спробою виділення локальних комплексів виділяється праця відомого закарпатського вченого Юрія Жатковича «Етнографический очерк угор-русских» [16]. У 1915 р. угорською мовою виходить стаття І. Білака та Г. Стрипського «Dolha és vidékének nérgája» (Етнографія околиць Довгого) [79], окрему частину якої автори присвятили традиційному народному вбранню боржавських долинян. Всі інші публікації цього часу містять фрагментарні матеріали про народний одяг українців Закарпаття.

Дослідити окремі аспекти народного вбрання українців Закарпаття допомогли публікації 20—30-х рр. XX ст. Першу спробу класифікації народного одягу за комплексами у 1924 році зробила чеський мистецтвознавець М. Тумова. У статті «Народная одежда Подкарпатской Руси» [66] дослідниця на основі крою, одягової вишивки, її орнаментальних композицій та колориту виділила десять локальних одягових комплексів українців Закарпаття. Хоча

Етнографічна карта Закарпаття. Розробка М.П. Тиводара

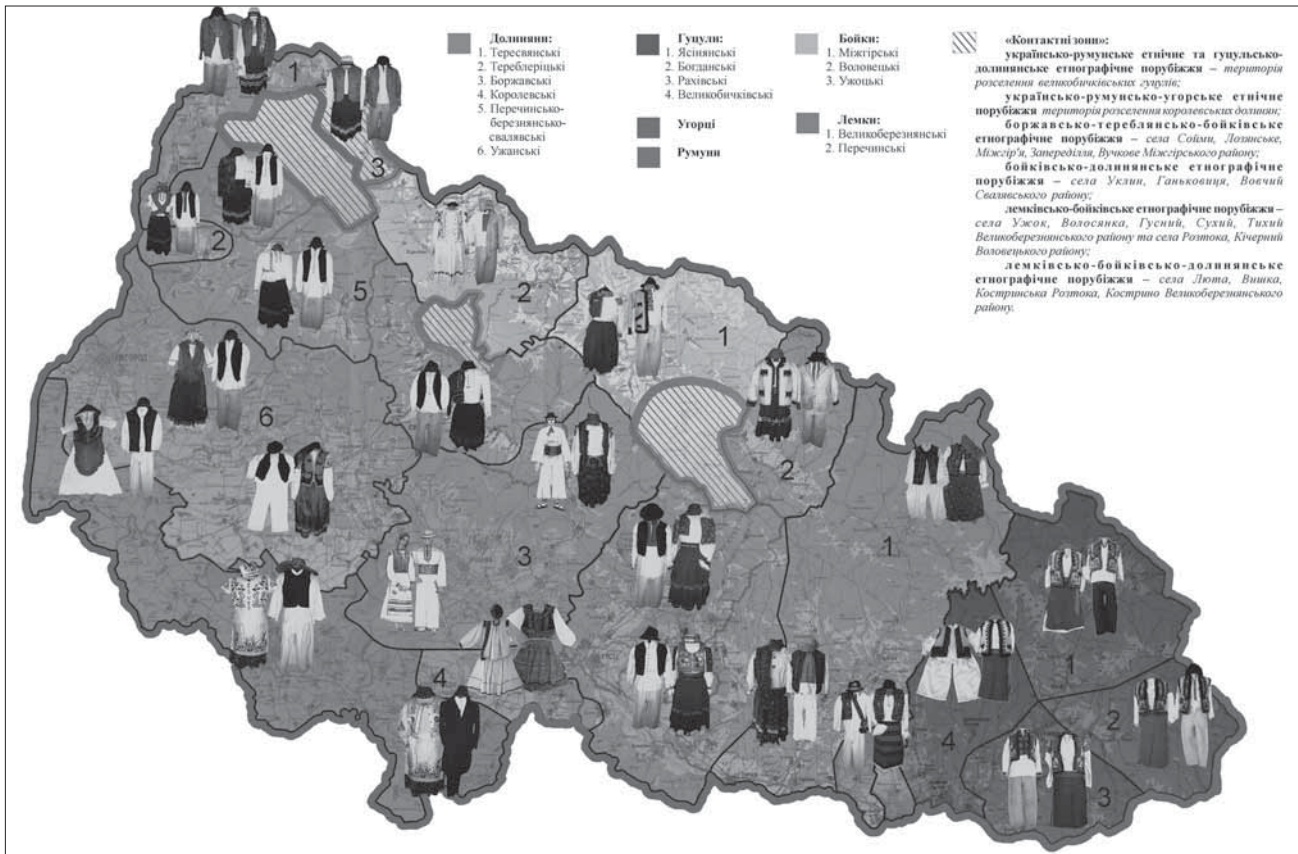
наведений дослідницею фактологічний матеріал не втратив своєї цінності до наших днів, він потребує низки уточнень. Поряд із загальною характеристикою гуцулів Рахівщини, цінні описи їх народного одягу зробили В. Гнатюк [11] та А. Ворон [6; 7]. Короткий опис народного одягу українців верхів'я р. Боржави здійснив А. Березинський [1]. Крім крайової періодики, народний одяг українців Закарпаття характеризувався і в монографічних дослідженнях чеського етнографа А. Кожмінової «Podkarpatska Rus. Práce a život lidu» [76] та російського мистецтвознавця С.К. Маковського «Народное искусство Подкарпатской Руси» [36].

Значний крок у подальшому вивченні й науковому осмисленні особливостей народного вбрання Закарпаття пов'язаний із дослідженням Ф. Потушняка «Руський народний костюм» [78], опублікованим угорською мовою у журналі «Зоря-Найна». Народний одяг Закарпаття Ф. Потушняк поділив на три типи: гуцульський, мараморосько-верховинський і лемацький (лемківський). Стаття Ф. По-

тушняка є цінною для нас ще й тим, що в ній поряд із переліком та описом складових чоловічого та жіночого одягу вміщено 21 рисунок крою.

У другій половині 40-х рр. XX ст. в Закарпатті працювало кілька фольклорно-етнографічних експедицій Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (м. Київ) та Інституту етнографії АН СРСР (м. Москва). Одним із учасників експедицій був український етнограф І.Ф. Симоненко. Систематизувавши зібраний польовий матеріал, він опублікував кілька статей, у яких подав класифікацію одягових комплексів, короткий опис окремих складових традиційного весільного вбрання, поширених у краї технік вишивки, орнаментальних мотивів та їх назв [51; 52], [53]. Визначеної І.Ф. Симоненком класифікації народного одягу дотримувалась у своїх публікаціях і московська дослідниця М.М. Шмельова [70; 71].

Дослідженню характерних особливостей народного одягу гуцулів Рахівщини присвячена стаття О.Ф. Командрова [22]. Окремі описи народного одягу та одягової вишивки бойків Воловеччини зу-

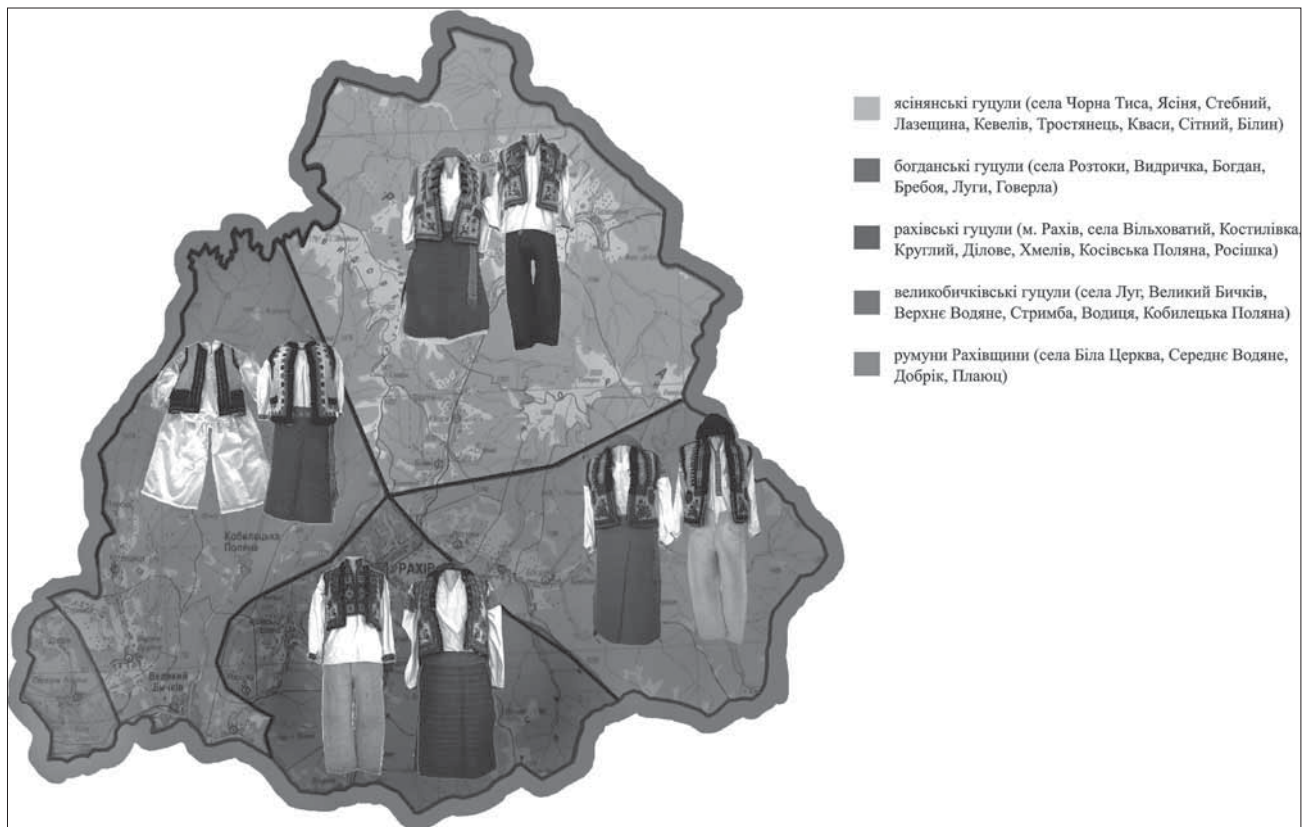
Карта локальних комплексів традиційного народного вбрання Закарпаття. Розробка В.В. Коцана

стрічаємо в публікаціях М.І. Парлага [41]. Схожості та взаємовпливам в одязі різних етнічних груп Закарпаття присвятила ряд статей О.В. Полянська [44; 45; 46]. Із числа фундаментальних публікацій виділяється дослідження К.І. Матейко [38], у якому коротко описуються окремі елементи одягових комплексів українців Закарпаття.

З 80-х рр. ХХ ст. українські етнологи та мистецтвознавці, аналізуючи крій та оздоблення народного одягу, зосереджували увагу не лише на його загальноукраїнських, але й на локально-етнографічних особливостях. Історико-етнографічну характеристику народного одягу та одягової вишивки гуцулів, бойків і лемків, в тому числі закарпатських, у кількох публікаціях подала Г.Г. Стельмащук [58]. Особливості крою та оздоблення взуття, хутряних безрукавок, шкіряних поясів («чересів»), сумок («тобівок») ґрунтовно висвітлила Ганна Горинь [13].

Вітчизняні етнографи та мистецтвознавці протягом 1991—2013 рр. опублікували чимало праць, в яких при характеристиці народного одягу карпатських українців залучались також матеріали із За-

карпаття. У першу чергу це характерно для наукових публікацій З. Васіної [5], Р. Захарчук-Чугай [17; 18], Г. Стельмащук [59], Е. Литвинець [32; 33], Є. Гайової [8; 9; 10], О. Федорчук [67], М. Маєрчик [35], Л. Семчук [48; 49]. У період незалежності питання дослідження традиційного народного вбрання українців Закарпаття порушувалося й у публікаціях місцевих істориків, етнографів, краєзнавців і мистецтвознавців. Так, М. Тиводар у своїх численних публікаціях описав традиційний одяг пастухів, подав коротку характеристику крою та оздоблення окремих компонентів народного одягу етнографічних груп українців Закарпаття [61; 62; 63]. Детальний опис одягової вишивки українців Закарпаття у своїх публікаціях зробив Р. Пилип [42]. Історико-етнографічну характеристику традиційного народного одягу гуцулів Рахівщини знаходимо в статтях І. Бойчука [4], Ю. Ерстенюка [15], М. Ткача [64], а міжгірських бойків — у праці Ю. Головки [12]. При виділенні етноідентифікуючих ознак, іноетнічних впливів й взаємозв'язків у традиційному народному вбранні українців Закар-

Карта локальних комплексів традиційного народного вбрання гуцулів Рахівщини. Розробка В.В. Коцана

паття ми використовували публікації Л. Коша [30], М. Соплиги [56], А. Коприви [23], М. Битке [2], Г. Фогса [74], Я. Ордоша [77], М. Гапакової [75], І. Фекети [68].

Отже, інформація про традиційний народний одяг українців Закарпаття присутня у багатьох працях. Однак, розвідки українських і зарубіжних учених про народний одяг краю обмежені, з одного боку, дослідженням лише окремих історико-етнографічних районів, а з іншого — вибірковістю аспектів дослідження та розбіжністю у методологічних підходах.

Метою нашого дослідження є спроба виявити етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси у народному вбранні етнографічних груп українців Закарпаття (гуцулів, долинян, бойків і лемків).

Вивчення традиційного народного вбрання **гуцулів Рахівщини** XIX — першої половини XX ст. підтверджує правомірність виділення чотирьох етнографічних районів у гуцулів — ясінянського, богданського, рахівського та великобичківського. Для кожного з них були характерні певні локальні особливості традиційного народного одягу.

У комплект жіночого народного вбрання ясінянських, богданських та рахівських гуцулок Закарпаття входили: сорочка, дволатові пілки («запаски»), пояс («окрайка»), безрукавка («кептар»), сукняна куртка («сердак»), кожух, головні убори, прикраси та взуття.

Гуцульсько-українськими етноідентифікуючими ознаками крою традиційних сорочок гуцулок Рахівщини були розміри, розміщення та способи декорування поздовжнього розрізу пазухи, бічних пілок-вставок та манжет. Гуцульська жіноча сорочка відрізнялась від сорочок з прямокутним вирізом горловини у тересвянських, королевських долинянок та румунок, від сорочок з розрізом пазухи на задній пілці та прямокутними, квадратними тканими чи вишитими вставками («красками», «пазухами») на передній пілці у тереблеріцьких та боржавських долинянок, від сорочок долинянок р. Тур'ї, оздоблених вишитими смугами і мереживом, від сорочок бойкинь і лемкинь з густим рамленням нагрудної частини сорочки і розрізом («розпіркою») на правому чи лівому плечі.

Для вишивки гуцулів Рахівщини характерне загальне поширення геометричного орнаменту. Ромби, пів-

Традиційний народний одяг ясінянських гуцулів. Реконструкція, 2012 р. Фото з архіву автора

ромби, розети, хрести, зубці, різжки, завитки, кола, S-подібні мотиви, меандри поєднувались у складні орнаментальні композиції. Гуцулка, одягнена у сорочку, вишиту геометричним орнаментом, чітко вирізнялась на фоні одягнутих у народний одяг румунок і угорок, сорочки яких вишивались квітково-рослинним орнаментом. Це свідчить, що барвистий геометричний орнамент гуцульських сорочок відігравав як етноідентифікуючу, так і етнографічно розмежувальну роль. З поширенням стилізованих рослинних орнаментів жіночі сорочки гуцулок Рахівщини відрізнялись від вишитих квітковим орнаментом реалістичних форм сорочок румунок, угорок, лемкинь та долинянок поріччя р. Тересви і околиць с. Королева Виноградівського району [14, с. 125; 43, с. 96—97].

Традиційним поясным вбранням гуцулок Закарпаття були двоплатові пілки («запаски»). На Рахівщині побутували два види запасок: широкі («прості», «дуплівки»), характерні для сіл Богдан, Луги, Косівська Поляна, Рахів, і вузькі («очкаті», «одички»), поширені у Ясіня, Лазещині, Квасах. Гуцулки, одягнені у запаски з цільними орнаментальними композиціями й гармонійним колоритом, чітко виділялись на фоні румунок Рахівщини і Тячівщини, одягнених у двоплатові пілки, виткані широкими контрастними однотонними смугами [39, с. 60; 50, с. 44; 65, с. 20].

До коротких сорочок гуцулки Рахівщини одягали широкі спідниці («подолки») з домотканого лляного полотна. Крім того, по всій території Рахівщини заможні жінки одягали широкі сукняні спідниці («літники») вагою 7—8 кг. Ідентифікуючою ознакою гуцульських жіночих поясів («окрайок») були перетикані гладкі поперечні смужки («прутики») та декоративні стряпки на поздовжніх краях. За ними можна було відрізнити гуцулку від румунки.

Характерним плечовим одягом гуцулів був «кептар» — безрукавка на хутрі, оздоблена вишивкою та аплікацією. Жіночі кептарі оздоблювались смугами лисячого хутра, каракулем чи смушком, шкіряними аплікаціями, бляшками, китицями та багатобарвною вишивкою, яка не заповнювала всього тла, а румунські безрукавки («кожки») оздоблювали суцільною вишивкою червоно-бордовими нитками, шкіряними аплікаціями і китицями. Тому гуцулку в «кептарі» легко було відрізнити від румунки в «кожку». Хутрянні безрукавки («бунди») долинянок колишнього Марамороського комітату майже нічим не відрізня-

лись від румунських. Ряд етнографічно розмежувальних рис спостерігаємо між гуцульськими «кептарями» та бойківськими жіночими безрукавками («кожушками»). Бойківські безрукавки довші за кептарі, їх довжина сягала до 80 см [20, с. 23; 22, с. 84].

Верхнім плечовим одягом гуцулів Закарпаття були хутряні кожухи з довгими рукавами. У межах Закарпаття, крім гуцулок, хутряні кожухи побутували у румунок, угорок та бойкинь. Їх спільні риси проявились у крої. Богданські та рахівські гуцули, румуни та угорці свої кожухи дубили корою вільхи, дуба і покривали лаком. Це надавало їм коричнево-червонуватого відтінку. Гуцулку, одягнену у кожух з китицями, навіть із спини легко можна було відрізнити від угорки, румунки та бойкині, кожухи яких китицями не оздоблювали. Біле чи коричневе неоздоблене тло гуцульських кожухів контрастно виділялось на фоні пишно декорованих аплікацією, шкіряними ремінцями та вишивкою бойківських кожухів.

Ще одним видом верхнього плечового вбрання гуцулів Рахівщини була сукняна куртка. У різних місцевостях сукняні куртки називали по-різному. У селах долини р. Чорної Тиси куртку темно-коричневого кольору називали «петек», малинового або червоного кольору — «кришиньк». До 30-х рр. ХХ ст. куртку темно-чорного кольору називали «байбаракком». У селах долини р. Білої Тиси та в околицях Рахова сукняну куртку чорного або коричневого кольору називали «сердак». У західних селах Рахівщини (Косівська Поляна, Росішка) сукняну куртку без оздоблення називали «лійбан», а оздоблені вишивкою — «вішитими лійбанами» [28, с. 40—43]. Етноідентифікуючою ознакою сукняних курток («сердаків») були вузькі шматки сукна («клапани»), які пришивали до передніх пілок. На відміну від білих долинянських, бойківських та румунських «уїошів», сірих лемківських «сіраків», гуцульські «сердаки» шили з чорного, червоного чи коричневого сукна. На початку 20-х рр. ХХ ст. поряд з білими «уїошами» у румунів Рахівщини поширились зелені сукняні куртки, а в румунів Тячівщини — коричневі. Якщо при пошитті сердаків використовували однотонне сукно, то при тканні сукна для румунських «кобатів» в основі використовували поєднання зелених та чорних або коричневих та чорних вовняних ниток. Єдиним декоративним елементом «уїошів», «сіраків», «кобатів» були шматки фабричної оксамитової мате-

рії чорного, сірого, синього, зеленого кольорів, які на святкових куртках доповнювались різноманітними машинними швами та кольоровими сукняними нашивками у вигляді кілець чи сердечок. На фоні оздобою таким чином сукняної куртки гуцульській сердак виділявся багатством форм і способів оздоблення, поліхромністю.

Головні убори гуцулок Рахівщини, крім захисної, знакової та оберегової, виконували ще й естетичну функцію, підкреслювали стану приналежність, виступали віковою ознакою. Важливою складовою вбрання незаміжньої жінки був вінок. Етноідентифікуючою ознакою весільних барвінкових вінків («коронок») гуцулок Рахівщини була їх форма та елементи оздоблення. У межах Закарпаття такі весільні вінки побутували лише на Рахівщині. Богданські гуцулки одягали весільні вінки («косиці»), подібні до вінків тереблеріцьких і тересвянських долинянок. З другої половини ХІХ ст. у гуцулок поширились фабричні хустки («метрівки») з в'язаним мереживом, стряпками та квітковим орнаментом. Крім Рахівщини, вони побутували у румунів, долинян та лемків Закарпаття. Ідентичність гуцульських «дряпанок» та «чічкань» проявилась в оздобленні рослинним орнаментом, виконаним шовковими нитками техніками одно- чи двосторонньої гладі. Долинянські, лемківські та румунські «метрівки» декорували рослинним орнаментом, виконаним трафаретним способом [36, с. 33; 60, с. 123].

З-поміж елементів гуцульського одягу, що виконували соціальну, оберегову та естетичну функції, виділялись прикраси з бісеру. Їх художня форма і орнамент, назви і способи носіння подібні до прикрас долинянок, бойкинь та лемкинь Закарпаття. Етноідентифікуючих ознак прикрас гуцулок Рахівщини не виділяємо, а до етнографічно розмежувальних рис можна віднести розміри виробів. Так, святкові ажурні гуцульські селянки були вужчими за дводільні селянки долинянок і бойкинь.

Основним видом взуття закарпатських гуцулів були постолі, етноідентифікуючою ознакою яких були гострі носки та дрібні збірки. На відміну від гуцульських постолів, бойківські, лемківські та долинянські «ходаки» були тупоносими, не орнаментованими, за формою однаковими як буденні, так і святкові [13, с. 40; 14, с. 129; 21, с. 256; 22, с. 86—87; 44, с. 61]. Крім постолів, гуцули носили «личаки»,

виготовлені із лика липи або берези. З кінця XIX ст. заможні гуцулки одягали шкіряні чоботи («чизми»), халяви («луби») яких були м'якими, а на початку XX ст. під румунським та угорським впливами їх стали робити твердими. М'які і тверді халяви робили з одного шматка шкіри, який зшивали вручну одним швом ззаду. Перед та каблукі кроїли окремо і пришивали до халяв. Дівчата і молоді жінки носили жовті та червоні чоботи, а старші жінки — чорні.

Традиційний чоловічий одяг гуцулів Рахівщини порівняно з жіночим є більш одноманітним. Плечовий безрукавний, верхній одяг та взуття гуцулів за кроєм та оздобленням подібні до жіночого. Відмінність полягала лише у розмірах та насиченості кольорової гама. Головною складовою чоловічого вбрання була сорочка. Протягом XVIII — першої половини XX ст. змінювався її крій, варіанти орнаментальних композицій вишивки, способи одягання сорочок. При еволюції крою спостерігався поступовий перехід від вільного широкого викроювання до звуження всіх деталей сорочок. «Старі кошулі» виділялись відсутністю коміра та вільними широкими рукавами, «нові» — прямим стоячим комірцем, петельчатими швами («цірками») вздовж з'єднувальних швів, рукавами з клином («цвіркольом»), а фабричні — вузькими рукавами, зібраними у нижній частині на манжети. Відповідно до змін крою змінювались й орнаментальні композиції вишивки. Якщо старі кошулі вишивали переважно білими конопляними нитками, лише зрідка — чорними, червоними або синіми, то кольорова гама нових і фабричних кошуль була вже поліхромною. Як і у вишивці жіночих сорочок, на чоловічих переважав геометричний орнамент, а з кінця XIX — початку XX ст. починають поширюватись стилізовані рослинні мотиви, що поєднувались з геометричними [22, с. 87; 44, с. 57; 66, с. 110].

Поясним вбранням гуцулів Рахівського району були літні конопляні, лляні штани («гаті», «портки») та зимові сукняні штани («гачі», «холошні») білого, чорного, синього, червоного кольорів. Гуцул у вузьких полотняних «гатах» чітко виділявся між румунами та угорцями, які одягали широкі короткі полотняні штани. До етнографічно розмежувальних рис належать способи оздоблення «гатеї». Сукняні червоні штани («гачі», «холошні», «крашаниці») у межах Закарпаття побутували лише у гуцулів Рахівщини. Їх характерною особливістю було оздоблення

з'єднувальних швів темно-оранжевою, зеленою і золотистою нитками. Підперезувались гуцули Рахівщини широкими шкіряними поясами («римінями») або вузькими «букуріями» [28, с. 69—73].

Чоловічі головні убори гуцулів Рахівщини за матеріалом виготовлення поділялись на сукняні (фетрові), солом'яні та хутряні. Улюбленим головним убором парубків був капелюх («крисаня»). Зимовий стрій гуцула можна було легко визначити за хутряним головним убором («шликом»). У межах Закарпаття «шлики» побутували лише у гуцулів Рахівщини.

Свою специфіку мав народний одяг великобичківських гуцулів. Він формувався у зоні українсько-румунського етнічного та гуцульсько-долинянського етнографічного порубіжжя. Про це свідчить побутування тут протягом XIX — першої половини XX ст. трьох видів жіночих сорочок: довгі додільні сорочки («ушиванки») (кінець XVIII — XIX ст.), гуцульські сорочки з «установками» (друга половина XIX — початок XX ст.) та «волоські» сорочки (20—40-ві рр. XX ст.). За кроєм та оздобленням великобичківські «ушиванки» подібні до жіночих сорочок («довгань») терблеріцьких та боржавських долинянок. Вони виділялись вузькими, розширеними до низу, бічними пілками, вишитою «пазухою», орнаментальними композиціями вишивки на рукавах. З другої половини XIX ст. у великобичківському жіночому одяговому комплексі поширюються довгі додільні сорочки з розрізом пазухи на передній полі та установкою вишивкою з домінуванням геометричних орнаментів. На початку 20-х рр. XX ст. під впливом румунських та долинянських традицій у великобичківських гуцулок поширились «волоські» сорочки з прямокутним вирізом горловини. З-поміж гуцульських великобичківські сорочки можна було легко розпізнати за установками, контури яких оздоблювали мережкою з напівкілець або зубчиків [26, с. 190; 45, с. 66; 52, с. 80].

До перших десятиріч XX ст. основним жіночим поясним вбранням великобичківських гуцулок були спідниці та фартухи, які з поширенням «волоських» сорочок були витіснені запасками. Етноідентифікуючою ознакою великобичківських спідниць були широкі складки («рокоти»). У святкові дні спідниці пов'язували плетеним поясом, а у будні припинали фартухом («приплатом»). З поширенням запасок спідниці одягали лише жінки старшого віку. Поступово запаски стали основним поясним вбранням.

Карта локальних комплексів традиційного народного вбрання долинян Закарпаття. Розробка В.В. Коцана

У XIX — на початку XX ст. жіночим плечовим вбранням були кофти («блузики») та жилети («лайблики») з фабричних тканин. З другої половини XIX ст. у селах околиць Великого Бичкова масового поширення набувають хутряні безрукавки («кожушки»), які за кроєм та окремими елементами оздоблення подібні до гуцульських кептарів. Етноідентифікуючими ознаками великобичківських жіночих кожушків були орнаментальні композиції з аплікації, вишивки, та способи їх розміщення. Передні пілки декорували хвилястими смужками з темно-вишневого сап'яну або сукна. Допоміжним елементом виступали зелені та темно-вишневі трілисники. З-поміж гуцульських хутряних безрукавок великобичківські кожушки легко можна було розпізнати навіть зі спини. Оздоблені таким чином хутряні безрукавки у межах Закарпаття побували тільки у великобичківських гуцулів.

Доказом того, що наприкінці XIX — на початку XX ст. в околицях Великого Бичкова стали переважати гуцульські традиції, було поширення сукняних курток («сердаків»), які за кроєм та оздобленням такі ж, як рахівські. Жіночі зачіски та головні убори (вінки, хустки), прикраси та взуття великобич-

ківських гуцулок подібні до ясінянських, богданських та рахівських. До етнографічно розмежувальних рис відносимо форми та способи декорування головних уборів і прикрас.

Чоловіче вбрання великобичківських гуцулів формувалось під впливом долинянських, гуцульських та румунських одягових комплексів. З другої половини XIX ст. в одяговому комплексі великобичківців починають поширюватись гуцульські елементи, які наприкінці XIX — на початку XX ст. стають домінуючими. До них відносимо сорочки, оздоблені поліхромною вишивкою геометричних чи стилізовано-рослинних мотивів, широкий шкіряний пояс («римінь»), крій та окремі елементи оздоблення хутряних безрукавок («кожушків»), чорні сукняні куртки («сердаки»), закосичені «крисані», чорні зимові шапки («шлики», «дулашки»).

У долинян Закарпаття виділяємо шість основних одягових комплексів: тереблеріцький, тересвянський, боржавський, королевський, перечинсько-березнянсько-свалявський та ужанський. У кожному з них виділяється по кілька груп сіл (осередків) з певними відмінностями крою та оздоблення.

Традиційний народний одяг тересвянських і турянських долинян. Реконструкція, 2012 р. Фото з архіву автора

Основні територіальні особливості традиційного народного одягу долинян сформувались у першій половині XIX ст. Протягом другої половини

XIX — початку XX ст. вони розвинулись у місцеві (локальні) комплекси. До початку XIX ст. основу комплексу традиційного жіночого вбрання долинян Закарпаття складала довга (додільна) сорочка («довганя»). На середину XIX — початок XX ст. поширеними були як довгі (додільні), так і короткі жіночі сорочки («опліччя»).

Сорочки тересвянських долинянок виділялись прямокутною чи квадратною нагрудною частиною («пазухою»), бічними трапецієвидними полами («скосами») та поперечними загинками («гайташами») у нижній частині сорочок і на рукавах, пишною вишивкою на рукавах («заспальниці», «косиці», «рукави»); тересвянських долинянок — прямокутним вирізом горловини, морщенням, вузькими воланчиками; боржавських долинянок — верхньою частиною передньої пілки («пазухою») з тканиною смугою («краскою») вверху, орнаментальною композицією вишивки на рукавах. У перечинсько-березнянсько-свалявських долинянок побутували короткі жіночі сорочки з круглим вирізом горловини, вузьким коміром («обшивкою»), довгими широкими рукавами, а з кінця 20-х — початку 30 рр. XX ст. почали поширюватись «опліччя» з короткими рукавами, блузи («візитки») із фабричної матерії. У селах поблизу міст Ужгорода та Мукачєва поширились довгі спідні сорочки («плаття») з відбіленого домотканого полотна. На початку 40-х рр. XX ст. в українських селах Ужгородщини під впливом міської моди поширились жіночі блузи («візитки», «лепетянки») [29, с. 100—101].

У XIX — на початку XX ст. тересвянські, боржавські та тересвянські долинянки одягали спідниці, які з початком XX ст. поступово витіснялись фартухами. Свої особливості мало поєднання спідниць та фартухів з поясами. У XIX ст. у селах межиріччя Тересблї й Ріки жінки одягали спідниці і підперезувались поясами, а з початком XX ст. у моду увійшли фартухи. У XIX ст. боржавські долинянки сорочки перев'язували поясами, а поверх них одягали фартухи. Наприкінці XIX — на початку XX ст. така послідовність змінюється. Тересвянські долинянки у XIX ст. одягали широкі спідниці, а з початку XX ст. — вузькі «рамлені» спідниці. Лише з 20-х рр. XX ст. тут поширились фартухи. Королевські, турянські, березнянські, сваявські, ужгородські та мукачєвські долинянки протягом XIX — першої половини XX ст.

беззмінно одягали спідниці, а поверх них — фартухи. Оригінальністю виділялись чорні фартухи жінок старшого віку у боржавських долинянок. Розмаїттям колориту та оздоблення виділялись ткани боржавські пояси. Характерною ознакою тересвянських фартухів була різнокольорова фабрична матерія, вузькі фабричні стрічки («пантлики»), різноманітні мережки та декоративні шви. Наприкінці XIX — на початку XX ст. з витісненням «руської» сорочки «волоською» пояси поступово виходять з ужитку. Спідниці королевських долинян вишивались та оздоблювались мережками та різнокольоровим обмітуванням. У 20-х рр. XX ст. у королевських долинянок поширились пояси, плетені з різнокольорового бісеру [29, с. 114—116; 37, с. 92].

Традиційним плечовим жіночим вбранням тересвянських долинянок середини XIX — початку XX ст. були сукняні безрукавки («лекрики»), що виділялись неоздобленим подолом. З кінця XIX — перших десятиріч XX ст. у тересвянських, тересвянських та боржавських долинян поширились жіночі хутряні безрукавки («бунди», «рекрики»), які із зовнішнього боку оздоблювали суцільною вишивкою, шкіряними аплікаціями, звисаючими китицями на передніх, зрідка на задній пілках. В оздобленні «бунди» переважали квіткові-рослинні орнаментальні мотиви, а в колориті домінувало світло-червоне чи темно-червоне тло, на якому чітко виділялись зелені листочки, червоні і рожеві квітки, зірочки, жовті, сині, зелені китиці. Оздоблені таким чином безрукавки долинян виділялись на фоні румунських «кожків», які оздоблювали чорними шкіряними смужками, мідними бляшками та рослинною вишивкою з перевагою чорних барв.

З масовим поширенням на початку 20-х рр. XX ст. різноманітних фабричних тканин і ниток у тересвянських долинянок домінують різнокольорові безрукавки («лайбики», «плічки», «брюшляки», «камівельки»). На початку 30-х рр. XX ст. жіночий плечовий безрукавний одяг королевських та ужгородських долинян почали оздоблювати бісером. У селах долини р. Тур і поверх сорочки одягали не безрукавки, а кофти («візитки») з довгими рукавами.

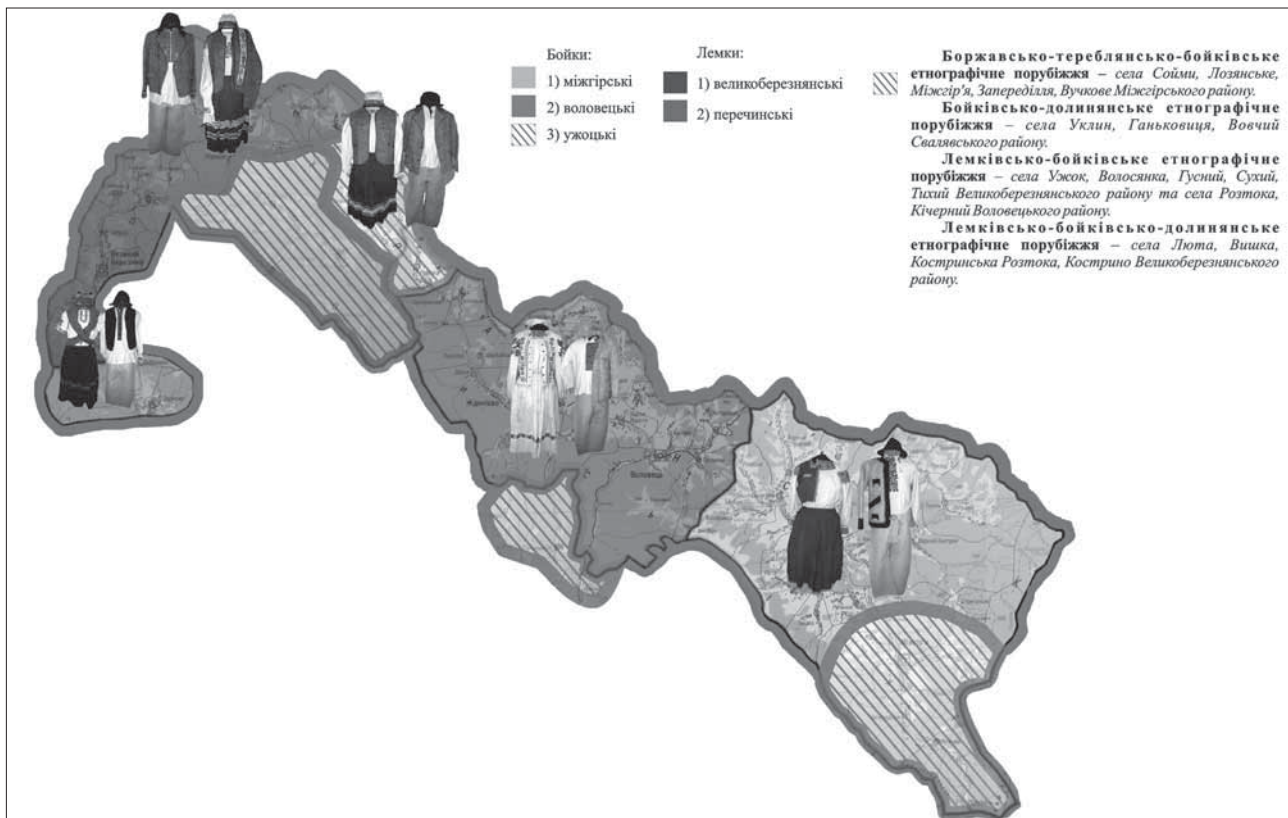
Характерним верхнім одягом долинян Закарпаття були гуні та «уйоші». Гуні шили з домотканого вовняного полотна. Поширеними були як короткі, так і довгі гуні. Найтипівішим взірцем коротких гунь

були чорні боржавські гуні з довгими рукавами. Повсюдно у долинян побутовували довгі як «коцоваті», так і гладкі гуні. З кінця XIX — на початку XX ст. у долинян поширюються сукняні куртки («уйоші»), які поступово витісняли гуні. На фоні білих та чорних долинянських «уйошів» чітко виділялись сірі лемківські «сіраки» та червоні гуцульські «сердаки». Під впливом румун з м. Сигота та його околиць у тересвянських долинян поширились «букльовані кожущки». У долині р. Тересви поширеними були фіолетові «кожушки», у румунських селах Тячівщини — коричневі, а на Рахівщині — зелені [19, с. 45; 24, с. 239; 25, с. 89; 72, с. 302].

Жіночі зачіски, головні убори та прикраси долинянок Закарпаття підкреслювали станова приналежність, виступали віковою ознакою. Дівчата заплітали волосся в одну косу, влітаючи в неї різноманітні стрічки, вовняні уплітки. Заміжні жінки заплітались у дві коси, укладаючи їх навколо голови віночком, поверх якого одягали чепці. Чепці ужгородських долинянок за кроєм та оздобленням подібні до чепців лемкинь Великоберезнянщини. Великою різноманітністю форм та прикрас виділялись вінки долинянок, які були ознакою незаміжньої жінки. З другої половини XIX ст. у долинянок Закарпаття поширились хустки, які мали як локальні ознаки, так і спільні риси з хустками бойків, лемків і гуцулів. За наявністю та виглядом прикрас з бісеру можна було безпомилково визначити не лише з якої локально-територіальної групи, а навіть з якого села дівчина.

Основу чоловічого строю долинян Закарпаття складала сорочка. Протягом XIX — першої половини XX ст. змінювався крій, варіанти орнаментальних композицій вишивки, способи одягання сорочок. Найдавнішим різновидом чоловічої сорочки долинян Закарпаття була коротка сорочка («лайданя») з широкими рукавами, вишита білими нитками («білим по білому») по комірцю, розрізу пазухи та збірках у верхній частині рукавів.

З кінця XIX — на початку XX ст. майже повсюдно у долинян набувають поширення чоловічі сорочки з домотканого полотна, що кроєм нагадують «нові кошулі» гуцулів Рахівщини. Такі сорочки вишивали геометричними орнаментами відтінками білих ниток на комірці, обабіч розрізу та на манжетах. На початку XX ст. у вишивку починають проникати різнокольорові нитки, якими заповню-

Карта локальних комплексів традиційного народного вбрання бойків і лемків Закарпаття. Розробка В.В. Коцана

вали внутрішню площину основних орнаментальних мотивів. Долинянин, одягнений у таку сорочку, виділявся з-поміж гуцулів, сорочки яких у верхній частині рукавів оздоблювали різнобарвними «установками». Чоловічі сорочки долинян 20—40-х рр. ХХ ст. за кроєм наближені до міських. Повсюдно сорочки були неширокими, зрідка приталеними, довгими, нижче пояса і заправлялись у штани, вишивались багатобарвним геометричним чи стилізованим орнаментом [29, с. 136—138].

До ідентифікуючих ознак чоловічого одягу долинян можемо віднести й поясне вбрання. Долинянина, одягнутого у широкі полотняні «гаті», можна було легко розпізнати між гуцулами. Долинянські «гаті» по низу штанин оздоблювали вишивкою, поперечними загинками та стряпками. У королівських долинян побутували «гаті», оздоблені поліхромною вишивкою у вигляді двох орнаментальних смуг. У межах Закарпаття короткі, широкі полотняні штани побутували й у румунів та угорців. Від долинянських вони відрізнялись дрібними поздовжніми складками. Етнографічно розмежувальною рисою долинян були білі, рідше чорні та сірі сукняні штани («холошні»), які чітко

виділялись на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Долиняни підперезувались широкими шкіряними поясами («чересами»), характерною особливістю яких було оздоблення тисненням рослинним чи геометричним орнаментом.

Чоловічим плечовим одягом долинян Закарпаття були безрукавки, виготовлені із різних тканин чи хутра. Найархаїчніші форми зберегли полотняні та хутрянні «лайбики». Етнографічно розмежувальною рисою королівських полотняних «лайбиків» була вишивка, виконана техніками «низина», «вирізування», «обмітування». З-поміж чоловічих безрукавок виділялись «лайбики» тересвянських долинян, оздоблені шкіряними аплікаціями та вишивкою. На фоні гуцульських кептарів і румунських кожків вони виділялись насиченістю орнаментальних композицій. З появою фабричних тканин у долинян поширились чоловічі безрукавки («лайбики») з шовкової, оксамитової, атласної матерії. Як у жінок, так і в чоловіків верхнім одягом були гуні та сукняні куртки («уйоші», «реклики»).

Два одягові комплекси (міжгірський та воловецький) виділяємо у **бойків** та два (великоберезнян-

ський та перечинський) у **лемків** Закарпаття. Села лівого берега верхів'я р. Ужа (Ужок, Гусний, Тихий, Сухий, Волосянка) відносимо до бойківсько-лемківсько-долинянського, а села середньої течії р. Ужа (Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино, Забрідь) — до лемківсько-долинянського етнографічного порубіжжя [55, с. 38; 69, с. 300].

Комплект традиційного жіночого вбрання бойків Закарпаття складався з короткої сорочки («опліччя»), спідниці, фартуха, безрукавки, гуні чи кожуха, куртки, головних уборів та взуття. У другій половині XIX — в першій половині XX ст. основу традиційного жіночого вбрання бойків Закарпаття складала коротка сорочка («опліччя») з домотканого полотна, з круглим вирізом горловини, скісним розрізом пазухи з правого чи лівого боку, густозібраною нагрудною частиною, довгими рукавами з пришитими манжетами. У XIX — на початку XX ст. геометричний орнамент вишивки утворювався простими, скісними, ламаними і зубчастими лініями. Поєднання зубців, зигзагів, спіралей, меандрів утворювали стрічкові орнаментальні смуги, але при цьому провідними орнаментальними мотивами були ромб, квадрат, розети («звізди»), напіврозети. Бойківська одягова вишивка початку XX ст. характеризується поширенням рослинно-квіткових орнаментальних мотивів, спочатку геометризаних, а згодом реалістичних форм. У вишивці закарпатських бойків зустрічались поєднання геометричного орнаменту з рослинним та орнітоморфним (пташиним). У першій половині XIX ст. вишивка була однобарвною. Сорочки вишивали натуральними кольорами конопляних і лляних невибілених та вибілених ниток. З середини XIX ст. у вишивку проникає чорний колір, з другої половини XIX — до початку XX ст. визначальними були червоний та синій кольори. Лише з перших десятиріч XX ст. традиційна червоно-синя кольорова гама одягової вишивки закарпатських бойків набрала рис поліхромності. Вишиті бойківські жіночі сорочки чітко виділялись на фоні долинянських, лемківських та гуцульських. Відмінності полягали у формах та розмірах окремих орнаментальних композицій, їх розміщенні на сорочці, внутрішній розробці та орнаментальному навантаженні [40, с. 11—12; 3, с. 15; 34, с. 255—256; 41, с. 8—9; 54, с. 167—168].

Поясним одягом бойкинь Закарпаття були спідниці («фартухи», «біленики»), характерними ознаками яких були складки («рямки», «ребра»), плетений

Традиційний народний одяг воловецьких бойків і вликобрезнянських лемків. Реконструкція, 2012 р. Фото з архіву автора

шнурок («поясник», «збираник»), вишивка геометричних чи геометризвано-рослинних орнаментів. Так оздоблені спідниці чітко виділялись на фоні лемківських, декорованих рослинною вишивкою у вигляді великих квіток чи галузок. Поверх спідниць бойкині одягали фартухи, з-поміж яких виокремлювались білі весільні фартухи воловецьких та чорні святкові фартухи міжгірських бойкинь [29, с. 141—142].

Різноманітністю форм і прикрас виділяється безрукавний плечовий одяг бойків зі шкіри, сукна та полотна. Від гуцульських «кептарів», долинянських «бунд» та румунських «кожків» бойківські хутрянні безрукавки («камазолі») відрізнялись відсутністю китиць, мідних бляшок та вишивки. Зкептарями ясінянських гуцулів їх об'єднує лише смужка лисячого хутра. Найяскравішим прикладом полотняних бойківських безрукавок були воловецькі «вести». На відміну від них, майже всю зовнішню поверхню угорських «візиток» декорували виключно рослинною вишивкою, виконаною технікою «двостороння гладь». За підкритими деталями у вигляді напівкіл бойківські «вести» подібні до боржавських та ужгородських безрукавок [8, с. 80; 73, с. 24].

До кінця XIX — початку XX ст. традиційним верхнім вбранням бойків були гуні, характерними ознаками яких були різнокольорова тканина смужка («обшивка», «латанка») та різнокольорові шnurки з китицями на краях. Бойківські хутрянні кожухи з довгими рукавами виділялись шкіряними аплікаціями та вишивкою рослинних чи геометризваних орнаментів. Сукняні куртки («уйоші») у бойків шили з білого домотканого сукна. Ознаками святкових жіночих «уйошів» міжгірських бойків на початку XX ст. були смужки («пилки») з чорного фабричного сукна та машинні шви у вигляді стилізованих гілочок ялини чи смереки. Сукняні куртки 30—40-х рр. виділялись наявністю чотирьох чи шести кишень та машинних швів у вигляді прямих ліній, «кривуль» та «решіточок».

Одним із головних уборів бойкинь Закарпаття був чепець. Лише у бойків весільний чепець виконував виключно обрядову функцію. У долинян, лемків та угорців чепці були обов'язковим елементом вбрання заміжньої жінки. Характерними ознаками бойківських чепців були їх форма, матеріал для виготовлення та оздоблення. Чорні стрічки та скромна вишивка бойківських чепців контрастно виділялись на фоні

лемківських чепців, оздоблених фабричними стрічками («лентами», «партиціями») з вишивкою рослинних мотивів, різноманітними блискітками, лелітками, паєтками, стеклярусом, бісером, тонким мідним дротом («друтом»). За чепцем легко можна було розпізнати бойкиню й між угорками, чепці яких шили у вигляді шапочки. Етноідентифікуючою ознакою традиційного жіночого вбрання бойкинь були червоні чи чорні хустки («молодиці»), оздоблені вишивкою та китичками («бойгичками»). На початку XX ст. у бойкинь Міжгірщини і турянських долинянок побутовали білі та чорні хустки («платини») з домотканого полотна чи фабричної матерії.

У бойків зустрічались як однодільні селянки, фон та орнаментальні мотиви яких були різнокольоровими, так і селянки, для фону яких використовували білий колір. Прикраси з білим фоном побутовали й у лемкинь. Відмінність полягала в тому, що на лемківських селянках більше білого фону, а орнаментальні мотиви менші за розмірами, іноді по контуру обрамлені чорними намистинками.

Основним видом взуття бойкинь були постолі («ходаки») зі шкіри чи лубу. Бойківські постолі були зрізані, з тупим носком, слабо оздоблені або не орнаментовані взагалі. Повсякденні постолі не відрізнялись від святкових. Жіночі «ходаки» відрізнялись від чоловічих лише тим, що виготовлялись з тоншої шкіри і більше та густіше збирались по боках. За кількістю збірок («рям») можна було визначити місце побутування постолів. Так, на Міжгірщині «рям» було більше, ніж на Воловеччині. У бойків Закарпаття зустрічались «дерев'янки». Таке взуття було запозичене від німецьких поселенців Закарпаття. На початку 20-х рр. XX ст. поширились чоботи та черевики [13, с. 40; 47, с. 12].

Комплект жіночого народного вбрання лемкинь Закарпаття включав у себе коротку сорочку («опліччя»), спідницю («кабат», «фартух», «біленик», «ряшеник»), фартух («катран», «шурц», «препиначка», «запиначка»), безрукавку («візитку») з фабричної матерії, сукняну безрукавку («камізьелку»), куртку («лайбик», «реклик», «сірак», «серак»), гуню («гунча»), хустку, чепець, прикраси з бісеру («монистята», «бархатки», «баршанки», «кризи»), постолі («ходаки», «бочкори»), чоботи («чизми»).

Лемкиня, одягнута в «опліччя», що кроїлось з густозібраною нагрудною частиною, скісним розрізом

пазухи з правого боку, вузькою пілкою-вставкою у задній частині та підточкою («надшувкою»), виділялась на фоні долинянок, словачок та угорок. Характерними ознаками лемківських «опліч» були вишивка поверх морщення нагрудної частини, поперечні орнаментальні смуги («плічки») на рукавах, різноманітні мережки. До 20-х рр. ХХ ст. за вишивкою на сорочці лемкиню від гуцулки можна було відрізнити лише за способом вишивання. Лемкині вишивали прямо по полотну, а гуцулки — по уставках. На початку 20-х рр. ХХ ст. у лемківській одяговій вишивці поширились насичені квіткові композиції, які вирізнялись на фоні більш розріджених бойківських та угорських [29, с. 155—156].

Лемкині, як і бойкині, турянські, ужгородські та мукачівські долинянки наприкінці ХІХ — у 20-х рр. ХХ ст. одягали широкі спідниці («фартухи», «біленики», «ряшеники») з домотканого полотна чи фабричної матерії. Якщо долинянки і бойкині майже до 30-х рр. ХХ ст. вишивали геометричні орнаменти, виконані у двох-трьох кольорах, то у лемкинь вже наприкінці ХІХ — у першій половині ХХ ст. поширилась багатобарвна рослинна вишивка. Білі святкові рамлені спідниці та фартухи лемкинь Закарпаття чітко вирізнялись з-поміж поясного вбрання бойкинь, долинянок та угорок, пошитого із різнокольорових фабричних тканин. У лемкинь побутували однотонні (червоні, рожеві, зелені) в'язані пояси, зрідка — вишивані.

Плечовим одягом лемкинь були різноманітні безрукавки. Спільні та відмінні ознаки і риси спостерігаємо між лемківськими сукняними «камізельками» і тересвянськими «лекриками», «лайбиками» з фабричних тканин лемкинь, долинянок, бойкинь, угорок та словачок. Верхнім одягом були гуні та сіраки. Лемківські білі гуні із «кучерями» з червоної оксамитової матерії легко можна було виділити з-поміж бойківських із пришивними шнурочками з китицями на кінцях.

Волосся лемкині заплітали в одну-дві коси, влітаючи в них стрічки («уплітки»). На фоні червоно-зелених лемківських упіток чітко виділялись боржавські ткані стрічки («пантлики») з плетеними шнурочками та китицями на кінцях, шнурки («китиці») із шістнадцятьма різнокольоровими вовняними кульками («шариками»), гуцульський дівочий головний убір («плетінь») з червоних чи бордових вовняних ниток.

Заміжні лемкині одягали чепці. За чепцем можна було розпізнати лемкиню між угорками, чепці яких шили у вигляді шапочки з домотканого полотна, а з 20-х рр. ХХ ст. — з білої фабричної матерії. Лемківські чепці, оздоблені фабричними стрічками («лентами», «партиціями») з вишивкою рослинних мотивів, різноманітними блискітками, лелітками, паєтками, стекларусом, бісером, тонким мідним дротом («дротом») чітко виділялись на фоні бойківських чепців з картоною основою, обшитою білим мереживом, чорними стрічками та скромною вишивкою. Насиченістю орнаментальної композиції та її яскравою кольоровою гамою з переважанням зелених та червоних барв виділялись лемківські хустки. У вишивці бойківських, долинянських та словацьких хусток переважали світлі відтінки синіх, малинових, оранжевих барв. Важливим компонентом святкового вбрання лемкинь Закарпаття були прикраси з бісеру: вузькі «бархатки» та широкі «кризи». «Кризи» виконували як етноідентифікуючу, так і етнографічно розмежувальну роль. У межах Закарпаття вони побутували лише у лемкинь Великоберезнянщини [31, с. 71; 27, с. 9—10].

Лемківські шкіряні постолі («бочкори», «верпці»), як і бойківські та долинянські «ходаки», кроїли із зрізаним носком та розрізною п'яткою. На початку ХХ ст. поширились шкіряні чоботи, а з кінця 20-х рр. ХХ ст. модними стали черевики («топанки») з високим каблуком. На відміну від долинянських та бойківських, лемківські черевики не оздоблювали хутром.

Чоловічий одяг бойків і лемків Закарпаття не такий колоритний, як жіночий. Комплекс їх одягу складався з сорочки, літніх штанів («гатеї»), зимових штанів («холошень»), шкіряного пояса («череса»), плечового і верхнього одягу, головних уборів та взуття.

Основу чоловічого вбрання бойків і лемків Закарпаття складала сорочка. Найдавнішим її різновидом була довга сорочка із пілкою-вставкою збоку, глибоким (15—20 см) розрізом пазухи, довгими рукавами. Наприкінці ХІХ ст. стали шити сорочки з «плечиками». Сорочки заправлялись у штани і підперізувались шкіряним поясом («чересом»). Довгі бойківські і лемківські чоловічі сорочки чітко виділялись на фоні коротких долинянських сорочок. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. чоловічі сорочки бойків і лемків почали оздоблювати вишивкою білим по білому. Лемківська сорочка вирізнялась нижньою частиною рукава,

зібраною у декоративні загинки («защипи»), між якими вишивали квітки. З кінця XIX — початку XX ст. у бойків і лемків набувають поширення чоловічі сорочки, кроєні з трьох-чотирьох, рідше — з п'яти піл, оздобленні поліхромною вишивкою. Бойківсько-лемківські сорочки вирізнялися з-поміж гуцульських «нових кошуль», які у верхній та нижній частині рукавів оздоблювали поперечними різнокольоровими орнаментальними смугами («установками»).

Поясним чоловічим вбранням бойків і лемків Закарпаття були літні полотняні штани («гаті», «надраги», «пачмаги»), зимові сукняні штани («холошні») та широкі шкіряні пояси («череси»). За розмірами бойківські та лемківські штани були довшими і вужчими за долинянські та не декорувались. Долинянські, гуцульські та румунські «гаті» оздоблювались вишивкою, мережками та стряпками. На Бойківщині і Лемківщині не зустрічаємо й широких рамлених «гатеї», характерних для угорців та румунів. Характерною рисою чоловічого вбрання бойків і лемків, як і долинян, румунів і словаків Закарпаття, були білі, рідше сірі сукняні штани («холошні»), які чітко виділялись на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Повсюдно на Закарпатті чоловіки підперізувались широкими шкіряними поясами («чересами»), особливістю яких було оздоблення тисненням рослинним чи геометричним орнаментом у вигляді ламаних та хвилястих ліній, стилізованих квіток [29, с. 172—174].

Чоловічий плечовий та верхній одяг бойків і лемків виготовляли з полотна, хутра і сукна. До середини XX ст. бойки і лемки не шили безрукавки («лайбики») із фабричних тканин. Місцеві хутрянні безрукавки за кроєм та оздобленням такі ж, як долинянські «бунди» та гуцульські «кептарі», але на фоні їх пишного оздоблення виділяються простотою та стриманістю декору. Верхнім одягом повсюдно були гуні. У міжгірських бойків вони збереглися аж до кінця 30-х — початку 40-х рр. XX ст. У воловецьких бойків і лемків Закарпаття на початку XX ст. гуні почали витіснятися полотняними куртками («полотняниками») та сукняними «уйошами», «сіраками». Волосся чоловіки зачісували з проділом на два боки. Традиційними літніми головними уборами були фетрові капелюхи («крисані», «клебані»), солом'яні капелюхи («плетенки»), а зимовими — хутрянні шапки («кучми», «ковпаки»). Як жінки, так

і чоловіки одягали шкіряні постолои. Чоботи поширились лише наприкінці 30-х рр. XX ст.

Отже, за даними картографування народного одягу українців Закарпаття XIX — першої половини XX ст., ми виділили 9 основних локальних одягових комплексів (гуцульський, тересвянський, тербле-ріцький, боржавський, королевський, перечинсько-березнянсько-свалявський, ужанський, бойківський та лемківський), 24 локально-територіальних осередків та 6 «контактних зон».

Загалом традиційний народний одяг українців Закарпаття XIX — першої половини XX ст. своїми етноідентифікуючими ознаками, етнографічно розмежувальними рисами, збереженою давньоукраїнською термінологією нерозривно пов'язаний з українським, зокрема карпатоукраїнським народним вбранням. Зберігаючи давньоукраїнські одягові традиції, розвиваючи їх і передаючи з покоління до покоління набутий досвід ткаць, вишивальниць, кушнірів, шевців, українці Закарпаття засвідчували високий рівень своєї етнічної самоідентифікації, свій талант та образну систему сприйняття навколишнього світу. Народний одяг українців Закарпаття є яскравим самостійним історико-етнографічним явищем, однією із складових загальноукраїнської традиційно-побутової культури.

1. Березинський А. Як удіваються русини в долині Боржави // А. Березинський // Наш родный край. — Рочник IV. — Число 6. — Тячів, 1926. — С. 92—93.
2. Битке М. Румунський народний одяг: традиція і сучасність / М. Битке // НТЕ. — 2011. — Спецви-пуск 2. Румунська етнологія. — С. 52—59.
3. Бобер Л.М. Сорочку мати вишила мені / Л.М. Бобер // Соціал-демократ. — 2000. — 4 листопада. — С. 15.
4. Бойчук І. Великий Бичків моїх давніх літ / І. Бойчук // Карпатський край. — 1997. — № 1—5. — С. 36—50.
5. Васіна З.О. Український літопис вбрання. Т. 2. XIII — початок XX ст.: Науково-художні реконструкції / З. Васіна. — К.: Мистецтво, 2006. — 448 с.: іл.
6. Ворон А. Заняття гуцулів / А. Ворон // Подкарпатська Русь. — Рочник VIII. — Число 9—10. — Ужгород, 1931. — С. 212—218.
7. Ворон А. Підкарпатські гуцули / А. Ворон // Подкарпатська Русь. — Рочник VIII. — Число 7. — Ужгород, 1931. — С. 149—153.
8. Гайова Є. Безрукавний одяг Закарпаття (кінець XIX — 50-ті рр. XX ст.) / Є. Гайова // Народне мистецтво. — 2009. — № 1—2. — С. 80—82.

9. Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття / Є. Гайова // Народне мистецтво. — 2006. — № 1—2. — С. 58—60.
10. Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття у збірці ДМНАП (м. Київ) і ЗМНАП (м. Ужгород) / Є. Гайова // Народне мистецтво. — 2005. — № 1—2. — С. 46—49.
11. Гнатюк В. Гуцули / В. Гнатюк // Подкарпатська Русь. — 1923. — Рочник 1. — Число 1. — С. 19—23 ; 1924. — Рочник I. — Число 3. — С. 43—50, 79—85 ; 1924. — Рочник I. — Число 4. — С. 110—114.
12. Головка Ю. Господарство, культура та побут українців верхів'я р. Ріка (кінець XIX — перша половина XX ст.) / Ю. Головка. — Ужгород : Закарпаття, 2004. — 88 с. : іл.
13. Горинь Г.І. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX — початок XX ст.) / Г.І. Горинь. — К. : Наукова думка, 1986. — 96 с.
14. Грибанич І. «Гей гудзики, ременики ...» (Народний одяг гуцулів) / І. Грибанич // Зелені Карпати. — 1995. — № 1—2. — С. 124—133.
15. Ерстенюк Ю. Як одягався гуцул? / Ю. Ерстенюк // Зоря Рахівщини. — 2003. — 19 липня. — С. 6.
16. Жаткович Ю. Етнографический очерк угро-русских : Комплексне видання / Ю. Жаткович ; упоряд. і передм. О.С. Мазурка. — Ужгород : Мистецька лінія, 2007. — 392 с. : іл.
17. Захарчук-Чугай Р.В. Вишивка / Р.В. Захарчук-Чугай // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат : у 4-х т. — Т. II. Етнологія та мистецтвознавство / гол. ред. С.П. Павлюк. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. — С. 649—667.
18. Захарчук-Чугай Р.В. Вишивка / Р.В. Захарчук-Чугай // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження : у 2-х т. Т. II. Духовна культура / гол. ред. С.П. Павлюк. — Львів : Афіша, 2002. — С. 256—278.
19. Іршавщина. Край зачарованої долини. — Ужгород : Краєвиди Карпат, 2006. — 71 с.
20. Карпинець І.І. Кептарі Українських Карпат / І.І. Карпинець. — Львів : Видавничий дім Панорама, 2003. — 56 с. : іл.
21. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули : економіка і народні промисли (друга половина XIX — перша третина XX ст.) / В.М. Клапчук. — Львів ; Івано-Франківськ, 2009. — 508 с.
22. Командров О.Ф. Народний костюм Рахівщини / О.Ф. Командров // НТЕ. — 1959. — № 3. — С. 82—88.
23. Коприва А.Т. Угорська вишивка Закарпаття XIX — першої чверті XX ст. (художньо-функціональні та стилістичні особливості) : дис. ... кандидата мистецтвознавства : спец. 17.00.06 — «Декоративне і прикладне мистецтво» / А.Т. Коприва. — Львів : Львівська національна академія мистецтв, 2005. — 199 с.
24. Космина О. Этносимволическая знаковость народного костюма украинцев / О. Космина // Украинцы. — М. : Наука, 2000. — С. 38—242.
25. Косміна О. Етнічна знаковість традиційного вбрання українців / О. Косміна // Етнічність в історії та культурі: матеріали дослідження. — Одеса, 1998. — С. 87—90.
26. Коцан В.В. Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. — Серія: Історія. — Ужгород : Говерла, 2008. — Вип. 20. — С. 188—198.
27. Коцан В. Особливості традиційного народного вбрання лемків Закарпаття XIX — першої половини XX ст. / В.В. Коцан. — Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. — 16 с. : іл.
28. Коцан В.В. Традиційний народний одяг гуцулів Рахівщини: XIX — перша половина XX ст. / В.В. Коцан. — Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. — 164 с. : іл.
29. Коцан В.В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (XIX — першої половини XX ст.) : дис. ... канд. історичних наук: спец. 07.00.05. «Етнологія» / Василь Васильович Коцан. — Ужгород, 2013. — 412 с. : іл.
30. Коша Л. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії / Л. Коша. — Ніредьгаза, 2002. — 246 с.
31. Крайняк Н. Люта / Н. Крайняк // Наш рідний край. — 1926. — Рочник IV. — Число 5. — С. 70—72.
32. Литвинець Е.М. Українське народне мистецтво вишивання і нанизування / Е.М. Литвинець. — К. : Вища школа, 2004. — 335 с.
33. Литвинець Е.М. Чарівні візерунки / Е.М. Литвинець. — К. : Радянська школа, 1985. — 48 с.
34. Ляшецька О. Дещо про бойківські вишивки / О. Ляшецька // Літопис Бойківщини : Записки, присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені / упоряд., підг. до публ., за заг. ред., вступне слово Р. Данчич ; худож. оформл. І. Пуги. — Львів : Каменярь, 2005. — С. 252—259.
35. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. — К. : Критика, 2011. — 325 с.
36. Маковский С.К. Народное искусство Подкарпатской Руси / С.К. Маковский. — Прага : Пламя, 1925. — 156 с. : ил.
37. Маркуш О. Як удіваються русини в долині Боржави // О. Маркуш // Наш рідний край. — Рочник II. — Число 2. — Тячів, 1926. — С. 92.
38. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І. Матейко. — К. : Наукова думка, 1977. — 224 с. : іл.
39. Никорак О.І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О.І. Никорак. — К. : Наукова думка, 1988. — 224 с.
40. Парлаг М.І. Давнє народне декоративно-прикладне мистецтво жінок-селянок у верховинському селі Буко-

- вещь Воловецького району Закарпатської області : рукопис / М.І. Парлаг // Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту (ФЗМНАП ЛМ: 8279/4969). — 68 с.
41. Парлаг М.І. Народні вишивки Закарпаття / М.І. Парлаг // НТЕ. — 1972. — № 4. — С. 46—49.
 42. Пилип Р.І. Художня вишивка українців Закарпаття XIX — першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми смаками та локальними особливостями) / Р.І. Пилип. — Ужгород, 2012. — 468 с. : іл.
 43. Пилип Р.І. Художня система народної одягової вишивки українців Закарпаття / Р.І. Пилип // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. — 2007. — № 10. — С. 87—98.
 44. Полянская Е.В. Народная одежда гуцулов Раховского района / Е.В. Полянская // Карпатский сборник : Труды междунар. комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. — М. : Наука, 1972. — С. 57—65.
 45. Полянская Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпаття // Карпатский сборник : Труды международной комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. — М. : Наука, 1976. — С. 65—68.
 46. Полянська О.В. Особливості одягу населення Закарпаття / О.В. Полянська // НТЕ. — 1976. — № 3. — С. 23—29.
 47. Прилипко Я.П. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії / Я. Прилипко // НТЕ. — 1975. — № 5. — С. 10—19.
 48. Семчук Л. Геометричні форми у вишиванках карпатського регіону / Л. Семчук // Народознавчі зошити. — 2002. — № 1—2. — С. 142—145.
 49. Семчук Л. Розташування вишивок на компонентах одягу етнографічних груп українців Карпатського регіону: порівняльний аспект / Л. Семчук // Вісник Прикарпатського університету. Серія Мистецтвознавство. — Івано-Франківськ, 2009—2010. — Вип. 17—18. — С. 144—154.
 50. Сидорович С.Й. Орнаментальні композиції українських народних тканин XIX — початку XX ст. / С.Й. Сидорович // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. — К., 1962. — С. 35—53.
 51. Симоненко І.Ф. Быт населения Закарпатской области (по материалам экспедиции 1945—1947 гг.) / И.Ф. Симоненко // СЭ. — 1948. — № 1. — С. 63—89.
 52. Симоненко І.Ф. Народна вишивка Закарпаття / І.Ф. Симоненко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. — К., 1957. — С. 56—85.
 53. Симоненко І.Ф. Соціалістичні перетворення у побуті трудящих села Нересниці Закарпатської області / І.Ф. Симоненко. — К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1957. — 133 с.
 54. Сікора О. Убрання українців Бойківщини / О. Сікора // Бойки : Видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина». — Дрогобич, 1998. — С. 166—176.
 55. Скорик М. Про назву «БОЙКИ» / М. Скорик // Літопис Бойківщини : записки, присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені / упоряд., підг. до публ., за заг. ред., вступне слово Р. Данчич ; худож. оформл. І. Пуги. — Львів : Каменяр, 2005. — С. 32—46.
 56. Сополіга М. Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва / М. Саполіга. — К. : Темпора, 2011. — 336 с.
 57. Стельмащук Г.Г. Народне вбрання / Г.Г. Стельмащук // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат : у 4-х т. — Т. II. Етнологія та мистецтвознавство / гол. ред. С.П. Павлюк. — Львів : Афіша, 2006. — С. 317—365.
 58. Стельмащук Г.Г. Традиционный костюм гуцулов / Г.Г. Стельмащук // Украинские Карпаты. Культура. — К., 1989. — С. 94—102.
 59. Стельмащук Г.Г. Українське народне вбрання / Г.Г. Стельмащук. — Львів : Априорі, 2013. — 255 с. : іл.
 60. Тиводар М. Чорна Тиса / М. Тиводар // Наш рідний край. — Рочник IV. — Число 8. — С. 120—123.
 61. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX — першої половини XX ст.) / М.П. Тиводар // Carpatica — Карпатика. — Вип. 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII — XX ст. — Ужгород, 1999. — Вип. 6. — С. 4—64.
 62. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М.П. Тиводар. — Ужгород : Гражда, 2011. — 416 с. : іл.
 63. Тиводар М.П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX — першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження / М.П. Тиводар. — Ужгород : Карпати, 1994. — 560 с.
 64. Ткач М.І. Гуцульщина — історія та культура / М.І. Ткач. — Рахів, 2005. — 67 с.
 65. Ткачук А. Рахово / А. Ткачук // Наш рідний край. — Рочник VIII. — Число 1. — Тячево, 1929. — С. 19—20.
 66. Тумова М. Народная одежда на Подкарпатской Руси / М. Тумова // Подкарпатская Русь. — 1924. — Рочник I. — Число 3. — С. 72—79 ; Число 4. — С. 102—110.
 67. Федорчук О.С. Українські народні прикраси з бісеру / О. Федорчук. — Львів : Свічадо, 2007. — 120 с. : іл.
 68. Фекета І. Словаки в Тур'я-Реметах / І. Фекета // Карпатський край. — 1999. — № 3. — С. 83—94.
 69. Худаш М. До питання про походження назв бойки, гуцули, лемки / М. Худаш // Народознавчі зошити. — 1998. — № 3. — С. 299—318.
 70. Шмелева М.Н. Из истории национального костюма украинцев Закарпатской области / М.Н. Шмелева //

- Краткие сообщения Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая АН СССР. — М. : Наука, 1950. — Вып. XI. — С. 19—30.
71. Шмелева М.Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области / М.Н. Шмелева // СЭ. — 1948. — № 2. — С. 130—146.
 72. Як живуть люде у Н. Бистрому // Наш родний край. — 1928. — Рочник XI. — Число 2. — С. 301—303.
 73. Яриш О. «Одірвали у попа...» (Особливості оздоблення безрукавного нагрудного вбрання Бойківщини ХІХ — початку ХХ ст.) / О. Яриш // Берегиня. — 2001. — № 1. — С. 21—25.
 74. Focşa G. Spectacolul nunţii din Țara Oaşului / G. Focşa. — Satu Mare : Edinura Muzeului Sătmărean, 1999. — 335 s.
 75. Haráková M. Slováci v obci Turji Remety / M. Haráková // Zbornik materiálov z odborného seminára «Slováci na Zakarpatskej Ukrajině», konaného v Bratislave 19.12.1997. — Bratislava : DZS, 1998. — S. 103—106.
 76. Kožminová A. Podkarpatska Rus. Práce a život lidu / A. Kožminová. — Praha, 1922. — 124 s.
 77. Ordoš J. Etnografický obraz na slovensko-ukrajinskom pomedzi v širšom kontexte / J. Ordoš // Zbornik materiálov z odborného seminára «Slováci na Zakarpatskej Ukrajině», konaného v Bratislave 19.12.1997. — Bratislava : DZS, 1998. — S. 64—71.
 78. Potusnyak Fedor. A ruszin nepviselet (Руський народний костюм) // Зоря — Hajnal. — Ужгород, 1943. — Річник III. — Ч. 1—4. — С. 302—327.
 79. Sztripsky H. Dolha es videkenek neprajza (Етнографія околиць Довгого) / H. Sztripsky, I. Bilak // Neprajzi osztalyanak Ertesitoje. Az «etnographia» melleklete XVI evflyam. — 1915. — Uj : foljam: XL. — S. 135—137.

Vasyl Kotsan

ON TRADITIONAL FOLK CLOTHES
BY ETHNOGRAPHIC GROUPS
OF TRANSCARPATHIAN UKRAINIANS
AS DISPLAYS OF THEIR IDENTITIES
(XIX — FIRST HALF XX cc.)

The article has brought some results of research-work on some features of traditional folk dress by Ukrainians of Transcarpathian region during XIX and first half XX cc. On the ground of field records, archival and literary sources, as well as of museum collections an analytic evaluation of the present-day solution of problem in historiography has been presented with

tracing of ethnographic borderlines and ethnical identifying features in folk dress by Hutzuls of Rakhiv country, Transcarpathian Dolinians, all-Carpathian Ukrainian especial and peculiar lines in the clothing of Bojkos and Lemkos of Transcarpathian region. The role of borrowings from foreign — Slovak, Hungarian and Romanian neighbours and ones' influence on formation and development of Ukrainian folk clothing along corresponding ethnical borders have also been exposed. The impact of ethnical, socio-economic, ecological and other factors on regional features of folk clothing has been defined.

Keywords: folk clothes, ethnic identifying features, ethnographic lines, material and technique of making, forms of decoration, constituents of woman and masculine complete sets of folk clothes.

Vasyl Kotsan

ТРАДИЦІОННА НАРОДНА ОДЕЖДА
КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ
ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ГРУПП
УКРАИНЦЕВ ЗАКАРПАТЬЯ
(XIX — первой половины XX в.)

Статья посвящена исследованию особенностей традиционной народной одежды украинцев Закарпаття ХІХ — первой половины ХХ в. На основе полевых, архивных и литературных источников, а также музейных коллекций проанализирована степень разработки проблемы в историографии, выделены этнографические разграничительные черты и этноидентификационные признаки народной одежды гущулов Раховщины, долинян Закарпаття, карпатоукраинские, особые и отдельные черты в одежде бойков и лемков Закарпаття. Также отслежена роль иноэтнических заимствований и их влияния на формирование и развитие народной одежды украинско-румынского, украинско-венгерского и украинско-словацкого этнического пограничья. Определена степень влияния этнических, социально-экономических, экологических и других факторов на формирование и развитие региональных особенностей народной одежды. На основе источников, теоретических обобщений выделены комплексы одежды, локально-территориальные группы и «контактные зоны». Предлагаемое разделение Закарпаття в соответствии с комплексам одежды в основном совпадает с общепринятым историко-этнографическим районированием края.

Ключевые слова: народная одежда, этноидентификационные признаки, этнографические разграничительные черты, материал и техника изготовления, виды украшений, компоненты женского и мужского комплектов народной одежды.